

Virksomhetsteorien

– den kulturhistoriske skole

Virksomhetsteorien er en samfunnsvitenskapelig teori om menneskets utvikling gjennom virksomhet. Ergoterapeuter i Nord-Europa har i mange år vært opptatt av teorien, både i forhold til utvikling av ergoterapifagets grunnleggende teori og muligheter for anvendelse i praksis.

AV KARI OPSAHL OG GITTE RAVN

I dag hvor mange fagspesifikke ergoterapimodeller er blitt utviklet, kan vi stille spørsmål om det er så viktig å holde fast i virksomhetsteorien? Vi mener fortsatt det fordi teorien:

- 1 svarer på spørsmålet individ – samfunn på en god måte.
- 1 har et klart menneskesyn, er klientsentrert og vektlegger følelsenes betydning
- 1 er god på kontekst og forutsetter deltakelse
- 1 forklarer virksomhetens betydning for utvikling, en forståelse som ligger til grunn for all ergoterapeutisk praksis.

Sett slik er virksomhetsteorien en teori om menneskelig virksomhet som på flere måter er i tråd med ergoterapeutisk fagforståelse. Den er ingen fagspesifikk teori og gir oss derfor muligheter for felles forståelsesramme og begrepsbruk i tverrfaglig samarbeid. Internasjonalt har virksomhetsteorien sterkest feste i fagområdene pedagogikk, filosofi, sosiologi og psykologi.

Gitte Ravn er ergoterapispesialist i mental helse. Hun jobber ved Asker- og Bærumklinikken.

Kari Opsahl er ergoterapeut og sosialantropolog. Hun er ansatt ved Høgskolen i Oslo.

I denne artikkelen gir vi en innføring i virksomhetsteorien, ofte omtalt som den kulturhistoriske skole, og relaterer den til ergoterapeutisk praksis. Vi viser videre til Jerlangs bok «Utviklingspsykologiske teorier» for en grundigere beskrivelse av teorien og til Fortmeier og Thannings bok «Set med patientens øjne», som omhandler ergoterapeutisk praksis ut fra virksomhetsteorien.

DEN KULTURHISTORISKE SKOLE

Rundt 1920 arbeidet flere psykologer i Sovjet frem en ny utviklingspsykologi med utgangspunkt i marxismen og i opposisjon til samtidens psykologiforståelse. Vygotskij regnes som grunnleggeren av den kulturhistoriske skole som forstår den menneskelige bevisstheten i et historisk, kulturelt og samfunnsmessig perspektiv. Her arbeidet han nært sammen med Luria, Leontjev og Elkonin.

I 1970-årene utviklet psykologer ved Freie Universität i Berlin *den kritiske psykologi* under sterk inspirasjon av den kulturhistoriske skole. Den kritiske psykologiens målsetting er frigjøring av mennesket (Hammerlin og Larsen 1997).

Historisk-dialektisk materialisme – et samfunns- og menneskesyn

Virksomhetsteorien bygger på Hegel og Marx' *historisk-dialektiske materialisme*. Den forklarer mennesket som subjekt og objekt på samme tid. Gjennom sin virksomhet skaper mennesket samfunnet, samtidig er mennesket også et resultat av de forholdene det er vokst opp under. Det er en gjensidig vekselvirkningsprosess. Sagt på en annen måte; menneskets bevissthet er betinget av materielle forhold og omverden, men mennesket griper også inn i omverden og endrer samfunnet gjennom sin praksis. Mennesket ses som handlende og skapende. Når mennesket endrer sin praksis, endrer det også seg selv, et frigjørende perspektiv. Historiske epoker påvirker prosessen. Teorien utgjør dermed et helhetssyn på menneske, natur, kultur og samfunn (Jerlang 2001).

«Velger vi å fundere vår praksis på virksomhetsteorien, innebærer det et tydelig og helhetlig syn på samfunn og menneske. Helsearbeidere har et faglig og etisk ansvar for å tydeliggjøre sammenhengen mellom menneskesyn, teori og praksis,» sier Hammerlin og Larsen (1997). Klienter har krav på å vite hvilken teori som ligger til grunn for praksis. Dette er en stor utfordring.

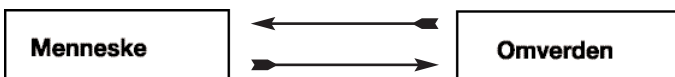
Den menneskelige virksomhet

A. N. Leontjev har bidratt vesentlig til utviklingen av *virksomhetsbegrepet*. Han har analysert og beskrevet den menneskelige virksomhets betydning for utviklingen av det psykiske; for personligheten og bevisstheten. (Jerlang 2001). Menneskelig virksomhet er, ifølge Leontjev, de prosessene som mennesket forandrer og utvikler seg gjennom. Virksomhetsprosessen er dialektisk, det foregår en konstant, gjensidig forandring og utvikling mellom mennesket og omverdenen. Virksomheten er «*det led der formidler forbindelserne mellom dem*» (Leontjev 1983:85). Det er her han fremstiller forholdet mellom individ og samfunn på en ny måte. Dette utviklingssynet kan illustreres ut fra et trefaktorsystem:

(Hammerlin & Larsen 1997:134)

Psykologiens tradisjonelle måte å beskrive utviklingsprosessene på er, ifølge Leontjev, gjennom et tofaktorsystem:

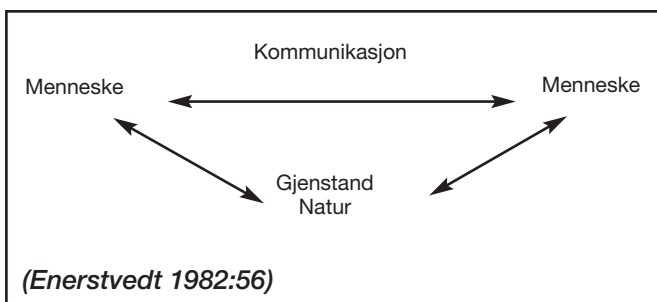

(Jerlang 2001:334)

Leontjev kritiserer den tradisjonelle psykologien for å beskrive prosessen dualistisk; bevisstheten og omverdenen ses hver for seg. Den utelukker med andre ord virksomhetsprosessen, eller med Leontjevs egne ord «*. . det udelukkede den indholdsrike proces, der realiserer subjektets virkelige forbindelser med den genstandsmæssige verden, dets genstandsmæssige virksomhed...*» (Leontjev 1983:79).

Enerstvedt illustrerer dette slik:

Oppsummerende kan vi si at det er gjennom virksomheten at hele mennesket; kropp, bevissthet, følelser, behov og

(Enerstvedt 1982:56)

motiv utvikles og forandres. Individets personlighet blir forskjellig fra person til person på grunn av de erfaringene de gjør seg gjennom deltakelse i ulike virksomheter. Menneskets utvikling kan forstås ved å ta utgangspunkt i dets virksomhet. Adolf Meyer, en av ergoterapifagets grunnleggere, hevder det samme. Personligheten formes av de ulike virksomhetene mennesket deltar i (Meyer 1922).

Virksomheten binder individet og omverdenen sammen. De fleste helse- og sosialarbeidere hevder at de ser klienten i samspill med omverdenen. Men i praksis ser vi at dette er lett å miste av syne. Klientens funksjon og ferdigheter har lett for å komme i fokus uten at vi vektlegger omverdenen eller konteksten. Kulturpsykologen Cole har noen gode betraktninger om kontekstbegrepet. Han hevder at mange oppfatter kontekst som «*noe som omgir oss*», mens en annen og bedre forståelse av begrepet er «*det, der veiver sammen*». Slik vil konteksten oppfattes som noe vi er i samspill med og som hele tiden forandres. «*Kontekst kan man tenke på som en situasjons- og tidsbundet arena for menneskelig aktivitet, som en kulturell enhet*» (Borg 2003:67). Klientens kultur og livsform forteller oss hvilken hverdag han lever i, og her er det ikke nok å forstå ferdigheter som skal trenes og mestres, men på hvilken måte det skal foregå, i tråd med klientens kultur og hverdag; klientens livsbetingelser. Virksomhetsteorien forutsetter at vi hele tiden holder fast i prosessen; menneske – virksomhet – omverden, og på den måten ivaretar konteksten. Dette er også en forutsetning for ergoterapeuters helhetssyn.

SENTRALE BEGREPER I TEORIEN

Virksomhetsteorien er en omfattende teori og den er hele tiden under utvikling. Nye begreper og perspektiver utvikles. Her gir vi en kort fremstilling av begreper vi mener er viktige for å forstå teorien.

Interiorisering og eksteriorisering

Teorien betegner virksomheten som bindeledd mellom subjekt og omverden, virksomheten er en del av et komplisert kretsløp. Leontjev beskriver her to prosesser ved den menneskelige virksomheten. Interioriseringsprosessen går ut på at mennesket, som subjekt, tilegner seg forståelse og kunnskaper. Dette skjer når en person utfører en ytre handling i omverden og denne så omdannes til en indre mental handling. Eksterioriseringsprosessen går den motsatte veien, fra menneskets bevissthet til ytre handlinger; til handlinger i omverden, slik at denne påvirkes og forandres.

Prosessene kan illustreres ved for eksempel en lekesituasjon. Når et barn bygger med legoklosser, tilegner det seg erfaringer om hvordan klossene kan brukes; interiorisering, og i samme lek bruker barnet disse erfaringene til for eksempel å bygge mer avanserte figurer; eksteriorisering.

I det gjensidige samspillet mellom barnet og omverdenen skjer det en utvikling. Barnets forståelse av omverdenen er avhengig av en interiorisering av de reglene som omgivelsene setter som betingelser, og samtidig vil barnets beherskelse av disse reglene gjøre det i stand til å mestre omverdenen (Jerlang 2001).

Å gå på kafé kan dekke ulike behov; behov for mat, sosialt samvær og annet.

Ytre og indre virksomhet

Mennesket trekkes inn i samfunnsmessige virksomheter, men det utvikler også nye og egne virksomheter. Mennesket utvikler en bevissthet; språk, erkjennelse, tenkning. Bevisstheten utvikles gjennom den menneskelige virksomheten. Denne kan deles opp i ytre og indre virksomhet. Med ytre menes fysisk og praktisk arbeid og med indre menes kognitivt og mentalt arbeid. Det vil alltid være en gjensidig forbindelse mellom indre og ytre virksomhet. Ifølge teorien er det den ytre virksomheten som er drivkraften for den indre virksomheten, det vil si praksis er grunnlaget for erkjennelsen, utviklings- og handlemuligheter (Leontjev 1983).

Følgende eksempel illustrerer hvor viktig praksis er for den indre virksomheten. I barnehagen leker tre jenter. Den ene foreslår å leke helsestasjon, de andre blir med. Snart går leken i stå. Det viser seg at den ene jenta ikke har vært på noen helsestasjon og derfor ikke har den nødvendige praksiserfaringen som muliggjør leken. Hun har ingen indre forestillinger å hente frem og vet ikke hva hun skal gjøre. Den ytre virksomheten vil stoppe opp.

Behov og motiv

Ifølge Leontjev karakteriseres menneskelig virksomhet ved alltid å være motivert og målrettet. Motivet er drivkraften i en virksomhet, og det motsvarer alltid et behov hos mennesket. Menneskets behov kan beskrives som en mangeltilstand. Denne tilstanden formes og gis innhold i en vekselvirkning med omgivelsene. Motivet oppstår når vi i samspill med omverdenen opplever en mulighet for tilfreds-

stilling av mangeltilstanden. Behovet alene setter ingen ting i gang. Motivet er alltid gjenstandsrettet, en kan si at denne gjenstanden er virksomhetens virkelige motiv. Motivet kan være av materiell eller av ideell art og kan komme fra fantasien eller persepsjonen (Leontjev 1983). Således er motivet alltid en forestilling om noe, en forestilling om det som vil tilfredsstille behovet og dermed gi mulighet for igangsetting. Eksempelvis; en kan si om et nyfødt barn at det er i en mangeltilstand. Barnet tilfredsstilles av moren som gir det melk. Tilstanden får etter hvert et innhold, det oppstår et behov. I dette tilfellet sult. Barnet erfarer nå at det får dekket sitt behov gjennom melk. En kan si at behovet blir konkretisert i et motiv; ønsket om melk. Vi ser at motivet er gjenstandsrettet; melken/forestillingen om melk. Etter hvert lærer barnet å spise brød, grønnsaker og fisk. Slik utvikles nye samfunnsskapte motiver som overskrider de biologiske behovene. (Jerlang 2001).

Leontjev opererer med *meningsgivende motiver*, konstatering av behov/ønske og de igangsettende, *stimulerende motiver*, preget av positive/negative følelser. Således bygges hierarkier av motiver, som forandres. De meningsgivende vil alltid komme øverst i hierarkiet. Slik ligger både drivkraften til å handle og hensikten eller meningen med virksomheten i motivet (Jerlang 2001).

Det er ofte flere motiver for en virksomhet. En eldre mann som i flere år har deltatt i svømming har som behov å være sammen med andre. Motivene er sosial kontakt, mosjon, glede over å svømme. Å få sosial kontakt er det meningsgivende motivet. Gjennom svømming oppnår

han sosialt samvær, samt velvære og bedre form. Svømming ses ikke som en virksomhet, mens det «å være sammen med andre» er det.

Et annet eksempel er en kvinne som i mange år, sammen med sin mann og venner har spilt bridge. Da hun ble enke begynte hun å gå på et aktivitetssenter for å kunne spille. Hun har et behov for å utføre aktiviteten. Det meningsgivende motivet er at spillet er morsomt. Å komme ut og være sammen med andre fungerer som et stimulerende motiv. Behov og motiv er i overensstemmelse med aktivitetens innhold og mål, og aktiviteten gir mulighet for å utvikle nye ferdigheter. Dette ses som en virksomhet (Fortmeier og Thanning 2003:165-66).

Virksomhetsteorien er opptatt av kognitive prosesser, her er Vygotskij kjent for sine språkstudier. Men virksomhetsteorien vektlegger også følelser. Det knytter seg følelser til alt mennesket gjør.

Når vi handler bevisst for å tilfredsstillende behov, ligger det både kognitive og følelsesmessige prosesser bak. Følelser utvikles ved at mennesket prøver ut objekter i sin behovstilfredsstillende. «For det enkelte menneske får det aktuelle objektet en bestemt følelsesmessig ladning» (Nygren 1995). *Rasjonelle og irrasjonelle følelser er oppstått i vekselvirkning mellom individ og omgivelser. Følelsene er situasjonsbestemte opplevelser som glede, sorg, sinne, og derfor knyttet til handlinger»* (Hammerlin & Larsen 1997).

Det er den samlede sum av motiver som kjennetegner et menneskes personlighet; hva det gjør, hvorfor det gjør det, med hvilke følelser og hvilken energi (Jerlang 2001). En virksomhet kan virke umotivert, men er det aldri. Motivet kan være skjult, både subjektivt og objektivt, det kan være ubevisst for personen selv og andre. Menneskets motiv kan være forårsaket av så vel fysiske som psykiske behov, og det kan oppstå konflikt mellom disse. En person kan være sulten, men vil nekte å spise av ideologiske grunner (Schmidt, Thyssen & Hansen 1983). Vi er i stand til å tilside sette noen behov for å tilfredsstillende andre.

I Norge har flere teoretikere arbeidet med motivproblematikken. De er blitt inspirert blant annet av sosiologen A. Schütz som opererer med to typer motiv; for-å-motiv og fordi-motiv. «Det første har som mål å oppnå noe, og det er fremtidsrettet. Individet søker til, eller trekkes mot en ønsket og fremtidig slutttilstand. Handlingen blir derfor et rasjonelt middel for å nå et mål. Fordi-motiver er knyttet til enkeltes tidligere erfaringer. Fortiden påvirker eller bestemmer handlingene, og motivene er derfor styrt av fortiden. I tillegg kan for-å-motivene deles i to: for å oppnå noe og/eller for å unngå noe.» (Hammerlin & Larsen 1997:211).

I sin artikkel «Idrett som virksomhet for kontraktsonere i Drammen kretsfengsel» viser Berit Johansen hvorledes motiv kan utvikles og endres. Kontraktsoning er en soningsform hvor fangen og fengselet inngår en avtale om rusfri soning. Dette testes ved hyppige urinprøver. Til gjengjeld oppnår fangen goder som treningstilbud, uteturer og flere permisjon døgner. På spørsmålet om hvorfor de trener, viser studien at det i begynnelsen var flest for-å-motiv; «å komme i bedre form» og «få tiden til å gå». Når fangene senere ble spurt om hvorfor de trente, hadde motivene forandret

seg fra for-å-motiv til flest fordi-motiv, «lyst til å trene», de hadde tilegnet seg ny erfaring og likte å trene. Nye motiver var kommet til; det helsemessige aspektet ble understreket, mens tidsfordrivet ble tonet ned.

Som nevnt er det ikke alltid vi er bevisste våre behov og motiver. Noen ganger trenger man hjelp til å få dekket sin mangeltilstand og klargjøre behov og motiver. Her er det den danske psykologen Søren Frost bringer inn begrepet *tilskuddsinformasjon*. Dette innebærer en dialog med klienter hvor mulige løsninger presenteres. Det vil si informasjon som samsvarer med udekkede behov og som ved tydeliggjøring kan skape et motiv. Vi ser dette ofte innen psykiatri, klientene kan ha behov, men ser ikke hvorledes de kan dekkes. De kan ha diffuse ønsker om å få ting til, ønske om å føle seg verdsatt. Når ergoterapeuten skisserer ulike løsningsforslag, som for eksempel å være med på å drive en kafé i kommunen, kan klienten få en forestilling om hvorledes behovet kan dekkes. Gjennom tilskuddsinformasjonen kan da motiver oppstå som for eksempel; å utvikle nye ferdigheter eller å være sammen med andre. Virksomhetsteorien vektlegger motiv og mening.

Objektiv betydning og personlig mening

Leontjev bruker *objektiv betydning* og *personlig mening* om begreper og handlemåter med tanke på hvorledes de forstås samfunnsmessig og av det enkelte individet. Med objektiv betydning forstås den allmenne samfunnsmessige oppfatningen som gjelder på et bestemt historisk tidspunkt, mens den personlige meningen står for hva den enkelte personen tillegger begrepet eller handlemåten. For eksempel kjenner vi alle til betydningen av en gitt eksamens karakter, men hvilken mening karakteren har for den enkelte person kan være forskjellig (Jerlang 2001).

I ergoterapeutisk praksis vil dette innebære analyse av aktiviteter for å finne ut om de er verdsatt i dagens samfunn og hvilken mening de har for den enkelte klienten. Utviklingsmessig er målet at ergoterapeuter tilrettelegger for virksomheter som både har en reell samfunnsmessig betydning og som innebærer at personen er motivert for og opplever mening med å utføre dem (Vithner 1992).

VIKRSOMHETENS STRUKTUR

Virksomhet

Virksomhet forstås som et overordnet begrep for spesifikk menneskelig aktivitet. Som tidligere nevnt karakteriseres den ved alltid å være motivert og målrettet, at det er sammenheng mellom motiv og mål og at det i prosessen mellom motiv og mål oppleves en grad av meningsfullhet i individets bevissthet. I defineringen av hva som er en virksomhet vektlegger Leontjev virksomhetens objektive betydning og mulighet for utvikling.

Når ergoterapeuter vurderer hvilke aktiviteter som kan utvikle klientens handlekompetanse og bli til en virksomhet, bør de vurdere muligheten for læring av nye ferdigheter, interesse i aktivitetens produkt eller gleden over selve prosessen (Fortmeier og Thanning 2003:161). Sammenhengen mellom motiv og mål kan ligge i å oppnå ferdighe-

kunnskap om aktivitet

ter, i produktet eller i prosessen.

Ifølge Leontjev består virksomheter av komponentene; *handlinger – operasjoner – funksjoner*.

Handling

Den menneskelige virksomheten består av en eller flere delvirksomheter; *handlinger*. For å realisere en virksomhet må det ofte gjennomføres en rekke handlinger. Handlinger defineres også som målrettede prosesser, de er rettet mot bevisste mål, men kan atskille seg fra virksomhetens mål. Dette kan tydeliggjøres med et eksempel. En manns motiv for virksomhet kan være å skaffe mat.

For å utføre dette må han for eksempel planlegge og skrive handleliste, kjøre bil til butikken, handle mat og bringe den tilbake til hjemmet. Mål for disse handlingene er ikke det samme som virksomhetens motiv og mål; mat. Motivet for virksomheten setter i gang handlingene som må utføres for å tilfredsstille behovet og realisere målet for virksomheten.

Handlinger kjeder motiv og mål for virksomheten sammen. Virksomhetens motiv og handlingens mål behøver som sagt ikke å være sammenfallende. En bestemt handling, for eksempel det å kjøre bil, kan inngå i og realisere forskjellige former for virksomhet. I ergoterapeutisk praksis er det derfor nødvendig å finne ut av hvordan en handling er knyttet til en virksomhet for å forstå klientens situasjon eller ferdigheter. Vi kan ikke vite ut fra en observasjon, hva som er klientens motiv for handlingen. Vi må gå inn i en dialog med pasienten. Det er også viktig at klientene ser sammenheng mellom handlinger og deres forhold til motiv og mål for virksomheten.

Handlinger består av *operasjoner*.

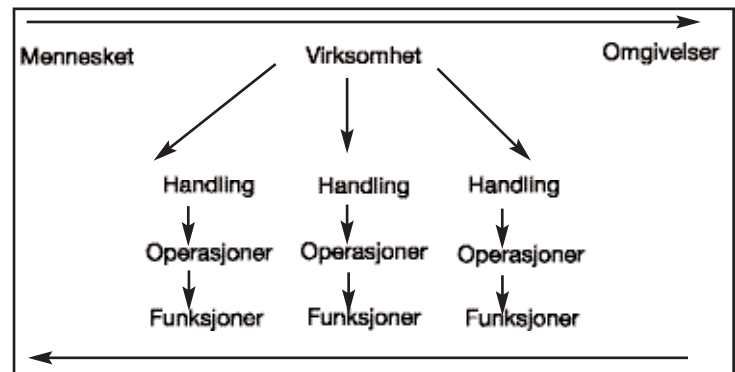
Operasjon

Fremgangsmåter som realiserer handlinger, kalles *operasjoner*. Operasjoner er omdannelse av handlinger; automatiserte handlinger. Det vil si at en operasjon tidligere har vært en handling, men nå er ubevisst. Den kan gjøres bevisst, men blir da samtidig til en handling igjen. Operasjoner er uselvstendige deler av en handling. Mens handlinger er relatert til mål, er operasjoner relatert til de betingelsene handlingen utføres under; hvilke metoder og redskaper som anvendes i en handling. Når vi for eksempel sykler, innebærer det at vi utfører mange operasjoner; mange automatiserte handlinger. Det gjør oss i stand til å konsentrere oss om å finne frem i trafikken eller nyte naturen uten å tenke på mestring av de ulike ferdighetene som sykling krever. Operasjoner kan igjen analyseres i *funksjoner*.

Funksjon

Dette omhandler fysiske, nevrologiske og psykiske *funksjoner* og er forutsetninger for å mestre operasjoner og handlinger. Funksjoner utvikler og forandrer seg innenfor de operasjonene og handlingene de realiserer (Leontjev 1983). Virksomhetens struktur kan illustreres slik:

Følgende illustrerer en *virksomhetsstruktur*. En førskolegutt ønsker å få kontakt med en annen gutt. Ønsket om «å være sammen med» er motivet. Målet kan vi kalle kamerat-

skap. Vi ser sammenfallende motiv og mål og kaller det derfor en virksomhet. Handlinger som fører frem mot målet kan være at de to barna bygger et legohus sammen, ser på TV eller går tur sammen. Vi ser her at målet for handlingen, å bygge legohus og målet for virksomheten, å oppnå kameratskap, ikke er det samme, men handlingene er med på å kjede motiv og mål sammen. For barna krever det å håndtere klossene ingen større oppmerksomhet, da det er blitt automatiserte handlinger og utgjør derfor operasjonene i virksomhetsstrukturen. Operasjonene kan igjen deles opp i funksjoner, som for eksempel det å se klossene, gripe dem og sette dem sammen.

Noen virksomheter er mer komplekse enn andre, avhengig av hvor mange handlinger som inngår. Virksomhetens mål og motiv kan være det samme hele tiden, mens handlinger og operasjoner kan skifte karakter. En handling kan bli til en operasjon. Omvendt kan en operasjon bli til en handling, hvis operasjonen for eksempel ikke er utført på lenge eller må læres på nytt etter en skade.

Fordi virksomheten er en prosess, kan det skje endringer underveis i utførelsen av den. En handling kan for eksempel få en egen motivasjon og dermed bli en virksomhet. En virksomhet kan også miste sin opprinnelige motivasjon og bli til en handling i en annen virksomhet. Å bygge med legoklosser kan være en virksomhet, underveis kan motivet endres til ønsket om kameratskap. Bygging med klosser kan da inngå som en handling i den nye virksomheten som har oppstått. Hvis barnet skader seg og må trene opp håndfunksjonen, kan det å gripe en kloss eller sette klosser opp på hverandre, bli en virksomhet på ny.

Virksomhetsstrukturen er dynamisk og den er et godt redskap i analyse av aktivitet, kartlegging, planlegging og intervensjon. Her har Fortmeier og Thanning (2003:188) utviklet en analysemodell som viser nivåer for handlekompetanse og handleferdigheter ifølge virksomhetsteorien. Vi viser til «Set med patientens øjne».

Virksomhetsformer – dominerende virksomheter

Leontjev opererer med forskjellige former for virksomhet, hvor de vesentlige er; lek, læring, arbeid. Han mener individets forskjellige utviklingsperioder er dominert av forskjellige virksomhetsformer. Det vil si at en bestemt form for virksomhet i en bestemt livsperiode vil være den mest betydningsfulle for utviklingen. De dominerende virksomhetsformer i forhold til utviklingsperioder skisseres slik: Aldersgrenser og former for virksomhet vil være avhengig

av de historiske, kulturelle og samfunnsmessige vilkårene. Andre virksomhetsformer enn den dominerende virksom-

Livsperiode	Dominerende virksomhet
Barnet	Lek
Ungdom	Læring
Voksne	Arbeid

heten forekommer på samme tid. Det er flytende overgang mellom virksomhetsformene (Jerlang 2001). Et barn som vasker opp kan jo både leke og arbeide på samme tid. Det utfører et stykke arbeid samtidig som det kanskje leker at glass og kopper er båter. I tillegg kan det også være læring; hvor voksne lærer barnet hvor forsiktig det skal være og hvorledes det skal bruke kost og klut (Linge & Wille 1980).

Lekevirksomhet

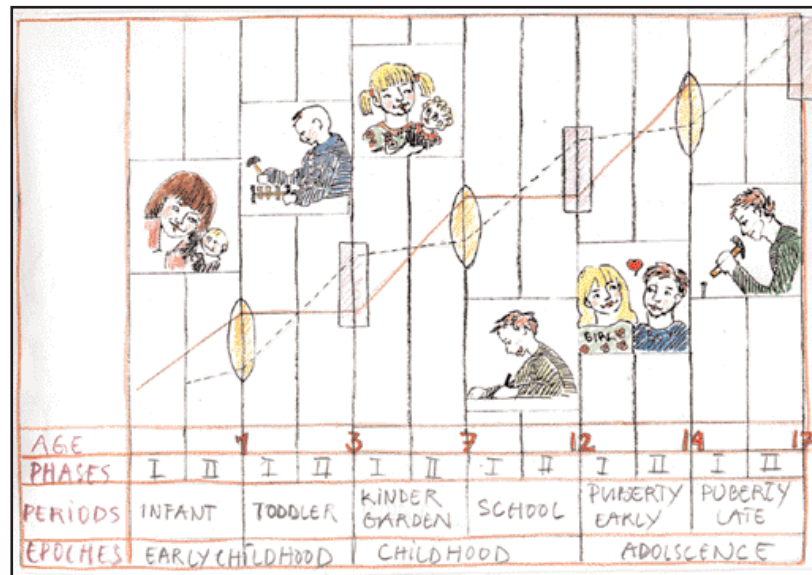
Leken er en virksomhetsform som er karakterisert ved at både mål og motiv ligger i selve prosessen. Barnet får inntrykk fra sin omverden; familie og samfunn, og her oppstår lekens innhold. Barnet ønsker å handle slik som de voksne. Lek er en form for kompensasjon. Barnet må ta i bruk fantasien. Leontjev hevder at fantasien skapes i selve leken, den blir en hjelp til å gjennomføre virksomheten. Det er virkeligheten som er forbilde for leken og det er gjennom leken at barnet utvikler følelser, forståelse og ferdigheter. Gjennom handling/lek bevisstgjør barnet seg omverdenen, og et barn som tilegner seg omverdenen, handler i den.

Når det gjelder spørsmålet om hvorfor barnet leker, tar Elkonin et annet standpunkt enn Vygotskij og Leontjev. Elkonin hevder at det er de voksnes forventninger om selvstendighet hos barnet, spesielt fra treårsalderen, som er drivkraften i barnets streben mot de voksne. Han underbygger påstanden sin ved å vise til samfunn, hvor barna tidlig tar ansvar for arbeidsoppgaver. Der finnes ikke rolleleken. Således er imitasjon og identifikasjon et produkt av samfunnsmessige forhold. Leken, som annen virksomhet, er historisk og kulturelt betinget (Andersen 1983).

Elkonin har utviklet en teori om utviklingsperioder hvor barnet veksler mellom relasjonelle og gjenstandsrettede virksomhetstyper. (Se illustrasjonen) Dette skjemaet er et viktig redskap i kartlegging av klientens aktivitetshistorie. Det kan få frem noe om hvorledes klienten tidligere har mestret relasjonelle og/eller praktiske ferdigheter. Nygren sier det slik: «*Enkelt uttrykt kan vi si at mennesket er og blir hva det gjør. Og ut fra hva det har gjort (individets unike virksomhetshistorie) og gjør (nåværende virksomhet), kan vi nå kunnskap om hva det føler, tenker og mener, om hvilke behov, holdninger og innstillinger det har og om dets personlighet.*» (Nygren 1995:114).

Læringsvirksomhet

I læringsvirksomhet er motiv og mål et bevisst ønske om å

(Jerlang 2001: 363)

lære noe. *Læring* som virksomhetsform finner nødvendigvis ikke sted i en skolesituasjon, fordi det er ikke alltid at eleven har læringsmotiv der. Men underveis kan det oppstå behov og dermed motiv hos eleven, og det kan bli til en læringsvirksomhet. Det er viktig å understreke at læring finner sted hele livet igjennom og i all form for virksomhet. Vi lærer også gjennom lek og arbeid. Det spesielle ved læringsvirksomheten er at det å lære, er det primære (Linge & Wille 1980).

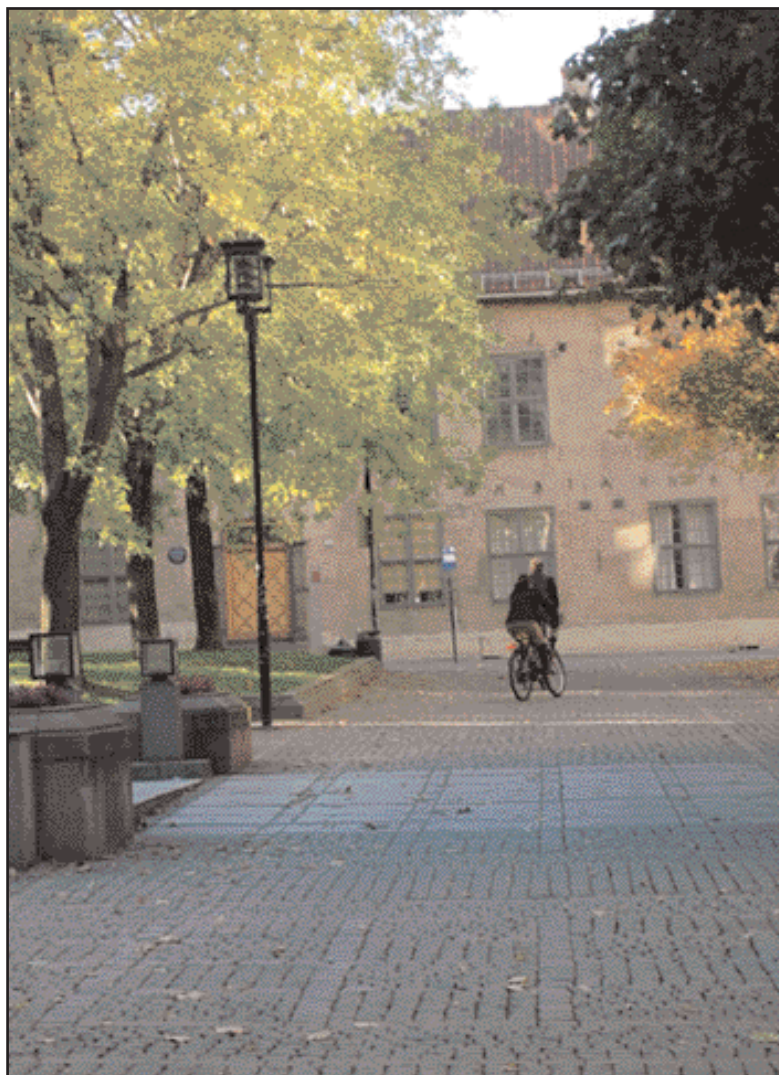
Arbeidsvirksomhet

Arbeid, sier Leontjev, er den opprinnelige form for virksomhet, idet mennesket alltid har vært nødt til å bearbeide sine omgivelser for å overleve. Arbeidet er en samfunnsmessig kollektiv virksomhet, når motiv og mål ligger i produktet. Atskilles motiv og mål kan vi oppleve fremmedgjøring. For flere er det slik at arbeidet i seg selv gir ingen mening, de arbeider kun for å få penger til livsopphold. Vi får dekket flere behov gjennom arbeidet og gjennom arbeidet kan vi og få nye erfaringer, kunnskaper og ferdigheter som gir grunnlag for videreutvikling (Leontjev 1983).

Dominerende virksomhetsformer

Denne inndelingen i dominerende virksomhetsformer vil i praksis ikke være så kategorisk som en kan få inntrykk av her. De dominerende virksomhetene er nødvendigvis ikke de mest tidkrevende, og de ulike virksomhetsformene kan foregå livet gjennom.

Nyere teoretikere har funnet Leontjevs inndeling noe mangelfull og har bidratt med nye dominerende virksomheter eller andre typer kategoriseringer. Enerstvedt har med begrepsparet *omsorg* og *oppdragelsesvirksomhet* definert dette som en dominerende virksomhet som omfatter reproduksjon og produksjon av mennesker. Dette forstår vi som sosialt samvær, sosialisering av barn, husholdning. Med hensyn til dominerende virksomhet for eldre, har vi fundert på hva det kan være. Pensjonister utgjør en mangfoldig gruppe med stort aldersspenn. Noen fortsetter med

Den frie virksomheten betegnes som en virksomhet med mål i seg selv, eksempelvis lek, idrett, fritidsaktiviteter.

arbeidspregede virksomheter, andre er mest opptatt av fritidsaktiviteter. Noen starter opp med studier og andre prioriterer omsorg for familien. For de aller eldste kan det være å reflektere og gjøre opp status over livet. Dette kan være den viktigste virksomheten for en god utvikling i livets siste fase – og kan være en dominerende virksomhet.

Hammerlin og Larsen presenterer en annen kategorisering, de sonderer mellom *nødvendige og frie virksomheter*. De nødvendige er arbeidsvirksomhet hvor motivet er å produsere og lærevirksomhet der motivet er selvforandring. Den frie virksomheten betegnes som en virksomhet med mål i seg selv, eksempelvis lek, idrett, fritidsaktiviteter (Hammerlin & Larsen 1997).

Den nærmeste utviklingszone

I diskusjonen rundt menneskets utvikling har Vygotskys begrep *den nærmeste utviklingszone*, vært avklarende. Vygotsky anvender begrepene aktuelt utviklingsnivå, nærmeste utviklingszone og potensielt utviklingsnivå i forhold til læring og utvikling. De oppgavene og aktivitetene individet mestrer selvstendig, ligger innenfor det aktuelle utviklingsnivået. Det vil si at individet har selvstendig

handlekompetanse. Den nærmeste utviklingssonen er det området hvor individet kan klare oppgaver med støtte fra andre. Læring og utvikling kan kun finne sted i den nærmeste utviklingssonen. Det individet ikke mestrer ennå, men har som mål, kalles *det potensielle utviklingsnivået* (Jerlang 2001).

Disse begrepene er nyttige og nødvendige innen ergoterapi. Tilrettelegging og intervensjon må alltid ligge innenfor klientens nærmeste utviklingszone om utvikling skal finne sted. Hvis oppgavene tilrettelegges innenfor det aktuelle utviklingsnivået, kan de oppleves kjedelige og rutinepregede og vil ikke føre til utvikling av ny handlekompetanse. Utfordringer mangler eller de blir for få. Men utfordringene kan også bli for store. Ligger oppgavene utenfor den nærmeste utviklingssonen, vil de ofte provosere, føre til angst og bli møtt med forsvar. Oppgavene vil derfor ikke føre til utvikling.

I den nærmeste utviklingssonen tilstrebes en tilrettelegging hvor klienten må strekke seg. Det er ikke bare tilretteleggingen som er viktig. Vel så viktig er tilretteleggeren, «den andre» som demonstrerer, svarer på spørsmål, tilbakemelding og oppmuntrer. Vygotsky vektlegger dette sosiale aspektet ved den nærmeste utviklingssonen.

Eksempel fra praksis er pasienten som ønsker å pusse opp leiligheten. Han er selv håndverker, men kommer ikke i gang. Dette kan ha flere årsaker, som at oppgavene er for uoversiktlige, for vanskelige eller klienten mangler handlekompetanse. Ergoterapeuten går inn i en dialog og presenterer, som tilskuddsinformasjon, forslag til hvorledes leiligheten kan pusses opp. Sammen kommer de frem til hvilke handlinger som må til for å nå målet. Denne handlingsplanen tydeliggjør motiv, strukturerer handlingene og får frem hva klienten mestrer selv og hva klienten trenger støtte til. Klienten ser at handlingene kjeder motiv og mål sammen. Ergoterapeuten tilrettelegger for gjennomføring av handlingene innenfor klientens nærmeste utviklingszone, følger og støtter klienten gjennom hele prosessen.

AVSLUTNING

«Den kritiske psykologi» har utviklet sykdomsmodeller og behandlingsopplegg basert på virksomhetsteorien. Her forklares sykdom både ut fra samfunnsmessige forhold og ut fra individet (Vithner 1992). Psykologen Benny Karpatschof ser på menneskets utvikling som en «innkobling» til samfunnsmessig virksomhet og har utformet en sykdomsmodell hvor han forklarer psykiske problemer som «avkobling» fra den samfunnsmessige virksomhet. Rehabilitering innebærer å muliggjøre «nyinnkobling» (Hedegaard, Hansen og Thyssen 1989).

Når Leontjev hevder at utviklingen av personligheten finner sted i ulike virksomheter, er det viktig at vi i ergoterapeutisk praksis legger til rette for deltakelse i ulike former for virksomhet, med mulighet for utvikling av personligheten og handlekompetanse. Innleggelse på institusjon kan ses som en «avkobling» og fører til tap av virksomheter og dermed motiv. Om klienten ligger inne på institusjon eller ikke, må ergoterapeutene legge til rette for deltakelse

og allsidig virksomhet. Det kan være lek, læring og arbeid, eller frie og nødvendige virksomheter. I hovedsak er det viktig å tilrettelegge for at klientene kan delta i virksomheter i sitt nærmiljø; bruk av bibliotek, kjøpesenter, foreningsliv. Dette er en forutsetning for å få til en «nyinnkobling» til den samfunnsmessige virksomheten.

Virksomhetsteoriens vektlegging av motiv og mening forutsetter at ergoterapeuter er *klientsenterte*. Det innebærer å legge til rette for *brukerdeltakelse*, å respektere klientens verdier og ta utgangspunkt i det klienten er opptatt av. Et eksempel fra psykiatrien er en pasient som ikke var motivert for behandling. Det eneste ønsket han hadde, var å bli president i Finland. Selv om ergoterapeuten så målet som urealistisk, imøtekom hun pasientens motiv. Sammen så de på hvilken handlekompetanse som skulle til for å oppnå hans mål om å bli president. Det var blant annet å mestre data, snakke med folk og lese samfunnsaktuelt stoff. Da pasienten gikk inn i disse handlingene, opplevde han dem som meningsfulle, de kjedet motiv og mål sammen. Ved å møte pasienten der han var, ble det satt i gang en prosess som førte til utvidet handlekompetanse.

Samtidig oppsto nye og mer realistiske motiv og det opprinnelige motivet ble nedtonet.

Når vi legger til rette for virksomheter er det ikke nok å se på hva som er meningsfullt for det enkelte individet, sier Leontjev. Vi må også se på den *objektive betydning*. Den objektive betydning ligger i kulturen. Denne kulturelle konteksten er ikke statisk, den er hele tiden i forandring. Dette er viktig når vi arbeider med klienter i ulike aldre og fra ulike kulturer. Når vi i dag får mange klienter med annen kulturell bakgrunn enn den norske, tvinger det oss til å arbeide mer bevisst for å forstå hva som kan ligge i den objektive betydningen. Vi må forholde oss til den objektive betydningen og hvorledes den kommer til syne i ulike kulturer.

I denne artikkelen har vi presentert virksomhetsteorien, teoretikere som har utviklet den og de som arbeider med å videreutvikle den. Det er mange teoretikere som bryter med den dualistiske forståelsen og har et dialektisk perspektiv. Blant andre understreker Berger og Luckman, Giddens og Bourdieu samspillet mellom det handlende individet og den ytre objektive verdenen; subjekt og objekt. Giddens har utviklet begrepet «*dubbed relation*» til å beskrive relasjonene mellom individ og samfunn og hvorledes de påvirker hverandre. Bourdieu søker å løse motsetningene mellom «det objektive» og «det subjektive» gjennom begrepet *habitus*, et handlingsmønster som rommer samfunnet slik individet har lært det å kjenne og som er et utgangspunkt for nye handlinger (Garsjø 2002). Virksomhetsteorien forklarer, som tidligere nevnt, prosessen mellom individ – samfunn gjennom begrepet virksomhet. Virksomhetsteorien gir oss mer enn det dialektiske perspektivet. Den gir gode begreper og forklarer hvordan personlig utvikling finner sted gjennom *virksomhet*. Dette begrepet setter ord på noe av den tause kunnskapen som ligger i ergoterapifaget og har derfor større relevans for ergoterapi enn begrepene «*dubbed relation*» eller «*habitus*».

Vi konkluderer med at det er verdt å holde fast ved virksomhetsteorien, både ut fra et tverrfaglig og et ergoterapeutisk perspektiv. Den gir oss en felles forståelsesramme og utgangspunkt for tverrfaglig praksis. Virksomhetsbegrepet får frem og underbygger de grunnleggende antakelsene for ergoterapi – at utførelse av meningsfull aktivitet er av vesentlig betydning for menneskets utvikling og helse. □

Litteraturliste:

- Andersen, J. (1983): *Børns leg*. Forlaget Tiden
- Borg, T., Runge, U. og Tjørnov, J. (2003): *Basisbog i ergoterapi – aktivitet og deltagelse i hverdagslivet*, Munksgaard Danmark.
- Broch m.fl. (1991): *Virksomhetsteorien – en innføring og eksempler*. Oslo. A/S Falken forlag.
- Brostrøm, S. (1983): *Virksomhet og personlighetsutvikling*. Børn og unges forlag.
- Enerstvedt, R.T. (1982): *Mennesket som virksomhet*. Tiden norsk forlag
- Garsjø, O. (2002): *Sosiologisk tenkemåte – en introduksjon for helse og sosialarbeidere*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Fortmeier, S. og Thanning, G. (2003): *Set med patientens øjne. Ergoterapi og rehabilitering som patientens egen virksomhed*. Århus. FADL
- Hammerlin, Y. og Larsen, E. (1997): *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Ad Notam Gyldendal
- Hedegaard, H. og Thyssen (1989): *Et virksomt liv. Udforskning af virksomhedsteoriens praksis*. Århus. Universitetsforlag.
- Jerlang, E. M.fl. (2001): *Utviklingsteoretiske teorier – en innføring*. Gyldendal Norsk Forlag
- Johansen, B. (1994): *Idrett som virksomhet for kontraktsonere i Drammen kretsfengsel*.
- Leontjev, A. (1983): *Virksomhet-bevidsthed-personlighed*. Sputnik/Progres.
- Leontjev, A. (1977): *Problemer i det psykiskes udvikling*. Rhodos.
- Linge, P. og Wille, H.P. (1980): *Barn i arbeid lek og læring*. H.Aschehoug & Co.
- Meyer, A. (1922): *The Philosophy of Occupational Therapy*, Archives of Occupational Therapy.
- Nygren, P. (1995): *Profesjonelt barnevern som barneomsorg*. Ad Notam Gyldendal.
- Opsahl, K. (1989): Aktiviteter og ergoterapi. *Ergoterapeuten* nr. 3/89.
- Opsahl, K. og Ravn, G. (1997): Virksomhetsteorien. En utviklingspsykologi basert på virksomhet. *Ergoterapeuten* nr. 13/97.
- Ravn, G. (1990): *Hvilken relevans har virksomhetsteorien for ergoterapi*. UiO.
- Scmidt, Aa., Thyssen, S. og Hansen, V.R. (1983): *Virksomhet, utvikling og undervisning. Marxistisk pædagogik og psykologi 8*. Forlaget Tiden.
- Vithner, J. (1992): *Freud og Leontjev hånd i hånd? Erfaringer med psykiatrisk ergoterapi med inspiration i virksomhetsteori og psykodynamisk teori*.